

ตำนานเมืองล่ม: ภูมิปัญญากับการสื่อความหมายด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม¹

Legend of Destroyed Cities: Wisdom and Communication for Natural and Environment

ตุลาภรณ์ แสนปรน | Tulaporn Saenpron²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอมุมมองที่ว่าด้วยการศึกษาภูมิปัญญาในการอธิบายที่มาของสถานที่ชื่อบ้านนามเมือง กับการสื่อความหมายด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมตำนานเมืองล่ม การศึกษาตำนานเมืองล่มในครั้งนี้ ผู้เขียนได้เลือกตำนานที่ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้ ความคิด และความรู้สึกต่อมนุษย์ทั้งหลาย

ผลการศึกษา พบว่า ตำนานเมืองล่ม แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างตำนานกับชื่อบ้านนามเมือง ด้วยกลวิธีและเนื้อหาของเรื่องเล่าผ่านตำนานสถานที่ ซึ่งการอธิบายที่มาของสถานที่ล้วนแสดงให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ส่งสารความรู้ผ่านการอธิบายด้วยการเล่าเรื่อง ที่มีการประกอบสร้างความหมาย ตำนานจึงไม่ใช่เรื่องเล่าประโลมโลก แต่เป็นตัวแทนแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของคนในท้องถิ่น นอกจากนี้เนื้อหาในตำนานเมืองล่มยังสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ ซึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวนั้นจะเป็นผู้ลงโทษเมื่อมนุษย์ประพฤติไม่เหมาะสม และทำผิดต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ธรรมชาติจึงลงโทษด้วยการบันดาลให้เกิดน้ำท่วม ถือเป็นปรากฏการณ์ทางความคิดของมนุษย์ที่มีต่อภัยธรรมชาติ โดยการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยวิธีการนำเอาสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาประกอบให้เป็นเหตุเป็นผลกัน

คำสำคัญ: ตำนานเมืองล่ม, ภูมิปัญญา, การสื่อความหมายด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการอาศรมวิจัยมนุษยศาสตร์ ครั้งที่ 5 โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

Email: saenpron_ann@hotmail.com เบอร์โทรศัพท์ 09 3132 6587

Abstract

The objective of this article is to present viewpoints of wisdom which explain how the origins of place names can be linked to natural and environment phenomena in the destroyed city. This study selected a variety of local legends which appear to be connected to natural or environmental concepts which provided vital information connected to knowledge thought and feelings of the human inhabitants.

The results found that the legends of destroyed cities showed the linkage between legends and city names with the techniques and contents of narratives which were told via legends of places. The explanation of the origins of places showed that local wisdoms were told via narrative having the construction of meanings. Legends were not a melodrama but they were the representative of ways of thinking in locals. In addition, legends of the destroyed city reflected the conflicts between supernatural powers and human-beings. The supernatural powers would inflict punishment when the human-beings misbehaved to vis-à-vis the supernatural and the punishment was the flood. This phenomenon demonstrates the way that humans conceptualized natural disasters as having Supernatural origin.

Keywords: Legend of Destroyed Cities, Wisdom, Communication for Natural and Environment

บทนำ

ตำนาน เป็นข้อมูลคติชนประเภทหนึ่ง มีลักษณะความเป็นเรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์ เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เรื่องเล่าในตำนานมีการอธิบายถึงกำเนิดจักรวาล กำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และกำเนิดชุมชนสังคม ตำนานจึงไม่ใช่เรื่องเล่าธรรมดา แต่ยังมีความสัมพันธ์กับระบบความคิด ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (ปฐม หงษ์สุวรรณ: 2550)

ตำนานเมืองลุ่ม เป็นตำนานที่เล่าขานถึงกำเนิดความเป็นมาของหนองน้ำขนาดใหญ่ มีความแพร่หลายและเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยโดยเฉพาะภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังเช่น อนันต์ ลาภกุล (2560: 2) ได้กล่าวถึง ตำนานเมืองลุ่ม ว่า ตำนานการล่มสลายของชุมชนเมืองในอดีต มีปรากฏให้เห็นทั่วทุกมุมโลก โดยเฉพาะอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงของประเทศไทย ซึ่งพบว่ามีตำนานหลายเรื่องที่มีการกล่าวถึงการล่มสลายของเมือง และกลายสภาพเป็นทะเลสาบอันกว้างใหญ่ในปัจจุบัน จากผลการศึกษาของ อนันต์ ลาภกุล (2560) เรื่อง ตำนานเมืองลุ่มในภาคอีสาน: ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม ความเชื่อกับท้องถิ่น พบว่า ตำนานเมืองลุ่มในภาคอีสานสามารถแบ่งแบบเรื่องได้ 2 แบบ กล่าวคือ 1. แบบเรื่องเมืองลุ่มที่แปรสภาพเป็นบึงน้ำ โดยมีสาเหตุของเมืองลุ่มเกิดจากการกระทำของสัตว์เผือกและเหล่านาค อาจกล่าวได้ว่าสัตว์สี่เผือกมีลักษณะแทนสัญลักษณ์ของ “นาค” และ “การทำลาย” ซึ่งพบตำนานเหล่านี้มีการเล่าเรื่องกระจายอยู่ในพื้นที่อีสานตอนบนและตอนกลาง 2. แบบเรื่องเมืองลุ่มที่แปรสภาพเป็นเมืองร้าง โดยมีสาเหตุเมืองลุ่มเกิดจากอนุภาคของเหตุการณ์ คือ สงคราม คำสาป โรคระบาด และบางส่วนเกิดจากตัวอนุภาคเจ้าเมือง ตำนานกลุ่มนี้มักมีความสัมพันธ์กับพงศาวดารเมืองหรือบันทึกต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์ โดยเป็นการอธิบายโบราณสถานเชื่อมโยงกับตำนาน สอดคล้องกับ ศิราพร ณ ถลาง (2552: 195-196) ได้กล่าวไว้ในหนังสือทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้านว่าอนุภาคการกินสัตว์สี่เผือกแล้วทำให้เมืองลุ่ม ปรากฏในตำนานหนองหานหลวง หรือตำนานผาแดง-นางไอ่ ที่เล่าถึงชาวเมืองที่กินเนื้อกระรอกเผือกทำให้เมืองลุ่มกลายเป็นทะเลสาบขนาดใหญ่ นอกจากนี้ ในสารานุกรมวัฒนธรรมอีสานก็ได้อธิบายภูมินามหนองหล่ม อำเภอเมือง จังหวัดเลย ว่า ชาวบ้านนำเนื้อแก้งเผือกมากิน ทำให้เกิดฝนตกหนัก น้ำท่วม ทำให้หมู่บ้านจมไปทั้งหมู่บ้าน เป็นต้น

อนึ่ง เมื่อกล่าวถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว จะพบว่า เป็นแนวคิดที่คนให้ความสนใจกันอย่างกว้างขวาง ในทางวรรณกรรม มีการนำแนวคิดด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้ามาศึกษาอย่างต่อเนื่อง

แนวคิดการศึกษาด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือ การวิจารณ์เชิงนิเวศ หรือ **Ecocriticism** เป็นแนวคิดและทฤษฎีที่ให้ความสนใจศึกษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะในการศึกษาวรรณกรรม แนวคิดดังกล่าวที่ใช้ฐานความรู้ด้านนิเวศวิทยา (Ecology) และแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม (Environmentalism) มาเป็นพื้นฐานในการศึกษา การวิจารณ์เชิงนิเวศ เป็นการศึกษามุ่งพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ปรากฏในวรรณกรรม **Ecocriticism** เป็นวาทกรรมหนึ่ง ที่ให้ความหมายและสร้างความรู้ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในวรรณกรรม โดยกำหนดแนวคิดและความหมายในการศึกษาวรรณคดีทั้งในด้านกฎเกณฑ์ วิธีการในการวิเคราะห์วิจารณ์ในฐานะที่เป็น “พื้นที่ใหม่” ของทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ที่แสดงให้เห็นการต่อสู้ช่วงชิงทางความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างและนิยามความหมายให้กับการศึกษาวรรณคดีและสิ่งแวดล้อมในวรรณคดี นับว่าเป็นแนวการวิเคราะห์วรรณคดีที่ก่อรูปมาจากจิตสำนึกเชิงนิเวศ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกใน สหรัฐอเมริกาในช่วงกลางทศวรรษที่ 1990 โดยใช้คำว่า **Ecocriticism** และให้ความสำคัญกับการศึกษาวรรณคดี ส่วนในประเทศไทย ใช้อักษร “green studies” เน้นศึกษาการทำลายธรรมชาติและวิกฤติธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (มานิตย์ โศกค้อ, 2560: 262)

นอกจากนี้ ธัญญา สังขพันธานนท์ (2554: 35) เสนอให้เห็นว่า **Ecocriticism** มาจากแรงกระตุ้นของความตระหนักที่ว่าเราได้มาถึงยุคของวิกฤตสิ่งแวดล้อม ช่วงเวลาที่การกระทำของมนุษย์ได้สร้างความยับเยินเสียหายแก่ระบบนิเวศของโลก ดังจะเห็นได้จากภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นในยุคปัจจุบัน ทั้งภัยที่เกิดจากน้ำท่วม ดินถล่ม ภูเขาไฟ พายุ ฯลฯ ล้วนแต่เกิดจากการบุกรุกทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์แทบทั้งสิ้น หลายส่วนจึงให้ความสนใจและตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว

อนึ่ง ตำนานเมืองลุ่ม จะพบว่า มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสาบสูญของเมืองในลักษณะ “เวียงหนองลุ่ม” นี้ ปรากฏอยู่ในตำนานปริมปราสาทหลายแห่ง มักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “สัตว์สี่เผือก” กระจายอยู่หลายหมู่บ้าน โดยชื่อบ้านนามเมืองยังคงปรากฏคำว่า “บ้านหนองลุ่ม” “เวียงหนองร้าง” หรือ “เนินแม่มาย” ให้เห็นร่องรอยปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

การศึกษาด้านเมืองลุ่มในครั้งนี้ ผู้เขียนได้เลือกตำนานที่ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน มีบทบาทสำคัญในการให้ความรู้ ความคิด และความรู้สึกต่อมนุษย์ทั้งหลายจากการศึกษารวบรวมตำนานเมืองลุ่มเบื้องต้น พบว่าต่างก็มีความเกี่ยวเนื่องกับการล่มสลายของพื้นที่ที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์แทบทั้งสิ้น ดังนั้นในบทความนี้ผู้เขียนจึงเสนอในมุมมองที่ว่าด้วยการศึกษาภูมิปัญญาในการอธิบายที่มาของสถานที่ ชื่อบ้านนามเมือง กับการสื่อความหมายด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมตำนานเมืองลุ่ม

ตำนานเมืองลุ่ม: ภูมิปัญญาในการอธิบายที่มาของสถานที่ ชื่อบ้านนามเมือง

การศึกษาด้านเมืองลุ่ม ในครั้งนี้ยังแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในอดีตโดยเฉพาะการใช้ภาษาในการสร้างสรรค์วรรณกรรมเพื่อเป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตที่ผ่านมา ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องขององค์ความรู้ที่ได้รับการสั่งสม ถ่ายทอดสืบต่อกันมาในสังคมที่มีการสืบทอดองค์ความรู้โดยการเล่าสืบต่อ ๆ กันมา ตำนานจึงมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการอนุรักษ์องค์ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้ ต่อมาตำนานย่อมมีความสำคัญต่อชุมชนในการอธิบายที่มาของสถานที่ ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างอัศจรรย์

เมื่อพิจารณาด้านเมืองลุ่ม ในครั้งนี้จะพบว่า การอธิบายความเป็นมาของเมืองต่าง ๆ จะมีเนื้อหากล่าวถึงกำเนิดและการล่มสลายของเมือง โดยอาจมีอำนาจเหนือธรรมชาติมาเกี่ยวข้อง เช่น เรื่องนาคสร้างเมือง นาคทำลายเมือง กล่าวถึงฤษีซึ่งเป็นผู้ที่หยั่งรู้ว่าจะสร้างเมืองและเมื่อใดที่จะเกิดเหตุการณ์เมืองลุ่ม นอกจากนี้ยังอาจกล่าวถึงผู้ปกครองที่นำผู้คนสร้างบ้านเมืองในบริเวณต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งในระดับผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองที่มีผลต่อความเจริญรุ่งเรืองหรือการล่มสลายของบ้านเมือง

การศึกษาตำนานเมืองลุ่มในฐานะเรื่องเล่า โดยศึกษาจากการอธิบายที่มาของสถานที่ซึ่งทางคติชนถือว่าเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่มีคุณค่ายิ่ง เนื่องจากถือว่าสถานที่ดังกล่าวได้กลายมาเป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน กล่าวคือ

ตำนานเล่าขานที่มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสาบสูญของเมืองในลักษณะ “เวียงหนองลุ่ม” นี้ปรากฏอยู่ในตำนานปรัมปราหลายแห่ง เมืองที่โดดเด่นรู้จักกันเป็นอย่างดีในวงกว้าง เกี่ยวกับนิทานทำนองนี้ได้แก่ “เมืองโยนกนาคนคร” ตำนานเล่าขานในเขตตำบลโยนก อำเภอเชียงแสน และเขตอำเภอจันทวี อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นเรื่องของเมืองลุ่ม เพราะคนในเมืองจับปลาไหลเผือก แล้วนำมาแล่นเนื้อแจกจ่ายผู้คนในเมือง ยกเว้นหญิงม่ายที่ไม่ได้รับส่วนแบ่ง ครั้นตกตึกก็เกิดแผ่นดินไหวมีเสียงราวกับเสียงฟ้าร้อง จากนั้นเมืองก็ลุ่มจนน้ำกลายเป็นทะเลสาบเชียงแสนในปัจจุบัน ชาวเมืองตายหมดยกเว้นหญิงม่าย ชาวบ้านจึงเรียกเมืองที่ลุ่มลงไปว่า “เวียงหนองลุ่ม” หรือ “เวียงหนอง” และเรียกบริเวณที่แม่ม่ายผู้รอดชีวิตว่า “เกาะแม่ม่าย” นั่นเอง

นอกจากนี้ หนังสือ **ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 1** มีเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เมืองโยนกนครลุ่ม สามารถสรุปใจความได้ดังนี้

“ศักราชได้ 576 ตัวปีเมืองเป้า ศาสนาพระพุทธเจ้าล่วงไปได้ 1,003 ปี องค์มหาชัยชนะเป็นกษัตริย์ได้ 5 ปี อายุได้ 57 ปี เดือน 7 แรม 7 ค่ำวันเสาร์ ยามนั้นคนทั้งหลายไปเที่ยวแม่น้ำกกกนที ก็เห็นปลาเหียนเผือก (ปลาไหลเผือก) ตัวหนึ่งใหญ่เท่าลำตาล ยาว 7 วา เขาก็ปาวกันไปทุบตีปลา เหียนตัวนั้นจนตายแล้วพากันมัดลากเอามาถวายมหากษัตริย์เจ้า แล้วท่านก็มีอาชญาให้แบ่งเอาเนื้อปลาเหียนนั้นแจกกันกินทั่วเมือง ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ตกดินไปแล้วปรากฏว่ามีเสียงดังสนั่นหวั่นไหวเหมือนกับแผ่นดินจะถล่มแล้วก็เงียบไป พอตกลงกลางดึกก็มีเสียงดังอีกเป็นครั้งที่ 2 แล้วเงียบหายไปอีก จนกระทั่งใกล้รุ่งมีเสียงดังขึ้นอีกเป็นครั้งที่ 3 แล้วเมืองโยนกก็ถล่มลงกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ คนทั้งหลายในเมืองจึงมีอันเป็นไปด้วยกันทั้งสิ้น คงอยู่เพียงเรือนแม่ม่ายหลังเดียว เนื่องจากนางไม่ได้กินปลาเหียนเผือกด้วย”

ตำนานสุวรรณโคตมคำ หรือพื้นเมืองเชียงแสน ก็เกิดจากการที่มนุษย์ไปกินปลาไหลเผือก ซึ่งทำให้พญานาคไม่พอใจจึงแสดงอิทธิฤทธิ์โดยทำให้เมืองลุ่มเช่นกัน จากตำนานสุวรรณโคตมคำและตำนานสิงหนวัติ โดยสรสวดี อ่องสกุล (2544: 224) ได้กล่าวว่า

“ตำนานแรกมีการเผยแพร่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 มีเนื้อหากล่าวถึงอาณาจักรขอมขยายอำนาจขึ้นมาสร้างเมืองสุวรรณโคตมคำ ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองเชียงแสนต่อมาเมืองนี้ สลายจมลงในแม่น้ำโขงตำนานหลังเป็นตำนานที่แพร่หลายมากพบในคัมภีร์ ไบลานตามวัดต่าง ๆ เสมอ เนื้อหากล่าวถึงการอพยพของคนไทกลุ่มหนึ่งนำโดยเจ้าชายสิงหนวัติลงมาตั้งเมืองในเขตเชียงแสนเรียกว่า เวียงโยนก หรือ เวียงโยนกนาคนคร หรือ โยนกนาคนคร เมืองนี้มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อมาหลายพระองค์ ในที่สุดตำนานก็กล่าวถึงเมืองลุ่มจมลงเป็นหนองน้ำและชาวบ้านก็ได้ตั้งเวียงปรีชาขึ้นมา...”

ส่วนที่อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ มีหนองน้ำที่ชาวอำเภอสันป่าตองนับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ มีเรื่องเล่าที่อธิบายความเป็นมาของหนองสะเลียมไว้ว่า

“แต่เดิมหนองน้ำแห่งนี้เป็นหมู่บ้านมาก่อน สาเหตุของการลุ่มของหมู่บ้านและวัดเกิดจากที่ชาวบ้าน และพระภิกษุทั้งสามเณรได้บริโภคปลาไหลเผือกตัวมที่มาจากบ้านร้องซูก จึงต้องประสบกับความหายนะ คือบ้านเรือนลุ่มอยู่ใต้แม่น้ำทั้งหมด นอกจากนี้ ระหว่างที่ชาวบ้านนำปลาไหลเผือกกลับสู่หมู่บ้านของตนนั้น พวกเขาได้ลากตัวปลาไหลผ่านร่องน้ำ-หัวตง-ป่าแยะ และร่องอื่น จนกลายเป็นแหล่งน้ำมาถึงทุกวันนี้ นอกจากนี้ ตามประวัติศาสตร์ได้จารึกไว้ว่าเมื่อปี พ.ศ. 2389 ปีมะเมีย เดือน 6 ได้ 8 เหนือ ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันที่วัดศรีดอนชัยและหมู่บ้านอีกรวม 630 หลังคาเรือน เป็นเนื้อที่ 170 กว่าไร่ ได้จมลงสู่แม่น้ำทั้งหมด คงเหลือแต่บ้านแม่มา่ยบัวเขียวเพียงหลังเดียวเท่านั้น ซึ่งปัจจุบันสามารถมองเห็นเนินดินอันเป็นที่ตั้งของบ้านนางบัวเขียวได้อย่างชัดเจน ชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่และอาศัยอยู่ใกล้ ๆ บ้านหนองสะเลียมเล่าว่า เมื่อก่อนยังเห็นครกตำข้าวของแม่บัวเขียว แต่ขณะนี้หายไปแล้ว เข้าใจว่าอาจจะจมอยู่ใต้ดิน และวันนั้นเป็นวันเดียวกันที่หมู่บ้านท่ากานซื้อนายคำเมือง มาเที่ยวหาครุรักซื้อบัวคำและคืนนั้นเขาได้ขอยืมแหวนครุรักมาสวมต่อมาพวกเขาเห็นท้องฟ้าผิดปกติมีพายุคำราม เสียงฟ้าร้องดังกึกก้องน่ากลัวจึงได้ไปชวนครุรักหนีขึ้นขี่หลังม้า

ไปด้วยกันเมื่อออกจากบ้านได้ไม่กี่ก้าวแผ่นดินก็ถล่มตามหลังมาไปเรื่อย ๆ เห็นว่าจวนตัวเต็มที่จะได้เร่งมาเร็วขึ้นทำให้คู่รักตกบนหลังมาไป แผ่นดินจึงหยุดถล่ม ณ ที่ตรงนั้นบัดนี้ผู้คนเรียกว่า “หนองบัวคำ” หรือ “หนองบัว” สำหรับวัดศรีดอนชัยที่ได้จมสู่ใต้น้ำพร้อมกับหมู่บ้านนั้นยังมีหนองของต้นศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมที่ตายแล้วปรากฏให้เห็นอยู่และปัจจุบันชาวบ้านได้ทำเครื่องหมายปักไว้ให้เห็นว่า ณ จุดนี้เคยเป็นที่ตั้งของต้นโพธิ์ดังกล่าว อนึ่ง ทางวัดป่าเจริญธรรมได้ จัดทำรูปปั้นปลาไหลขนาดใหญ่ และคนลากปลาไหลขึ้นไว้บริเวณวัดเพื่อเป็นเรื่องราวของหนองสะเลียมจะได้ไม่เลือนหายไปจากความทรงจำของผู้คน”

(สารานุกรมวัฒนธรรมภาคเหนือ เล่ม 14, 2542: 7304)

ตำนานหนองหลวง เป็นอีกตำนานหนึ่งที่อยู่อาศัยสาเหตุการเกิดหนองหลวง ตำบลเวียงชัย อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ ว่ามีสาเหตุมาจากอาถรรพ์ที่ชาวเมืองฆ่าและพากันกินปลาไหลเผือก ในสมัยพระเจ้าไชยชนะเป็นผู้ครองนครโยนกไชยบุรี เมื่อศักราช 370 ทำให้เมืองยุบตัวกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่และเกิดสถานที่ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับตำนานหนองหลวง เช่น เกาะแม่มา้ย และถ้ำวังปู้ด

นอกจากนี้ในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 12 (2542: 6397) ได้กล่าวถึงเวียงหนอง หรือ เมืองหนองไว้ว่า เป็นเมืองโบราณแห่งหนึ่งในจังหวัดศรีสะเกษ ครอบคลุม 3 อำเภอ คือ อำเภอเชียงแสน อำเภอเวียงชัย และอำเภอแม่จัน ตามตำนานกล่าวว่า

“เดิมเมืองนี้เป็นที่ตั้งของเมืองโยนกไชยบุรี ซึ่งเป็น เมืองใหญ่และมีความรุ่งเรืองมาก วันหนึ่งชาวบ้านออกไปหาปลาโดยการวิดน้ำ (ภาษาพื้นเมือง เรียกว่า หะ) ได้พบปลาไหลเผือกขนาดใหญ่มากตัวหนึ่ง พวกเขาจึงฆ่ามันเสียแล้วช่วยกันลากมันกลับ หมู่บ้านที่ชาวบ้านได้ลากปลาไหลเผือกจึงมีชื่อว่า “บ้านแม่ลาก” ซึ่งตั้งอยู่ตำบลท่าข้าวเปลือก จากนั้นชาวบ้านจึงช่วยกันฆ่าและ (ภาษาพื้นเมือง เรียกว่า คั่ว-ลัว) ที่หมู่บ้านแห่งนี้ ต่อมาได้ชื่อว่า “บ้านแม่ลัว” ตั้งอยู่ตำบลเดียวกัน สำหรับเนื้อปลาไหลที่ชาวบ้านฆ่าและออกแล้วถูกนำมาตัด (ภาษาพื้นเมือง เรียกว่า กก) ที่ริมแม่น้ำแห่งหนึ่งซึ่งต่อมาถูกเรียกว่า “แม่น้ำกก” จากนั้นจึงแจกจ่ายเนื้อปลาไหลเผือกไปกินกันทั่วเมือง ยกเว้นหญิงม่ายเพียงคนเดียวที่ไม่ได้กิน ในคืนของวันนั้นเองที่เมืองแห่งนี้ถล่มจมลงใต้น้ำทั้งเมือง เหลือเพียงบ้านหญิงม่ายคนเดียวที่ยังคงอยู่ ต่อมาที่ตั้งของบ้านหญิงม่ายจึงมีชื่อเรียกว่า “เกาะแม่มา้ย” ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตทุ่งฟ้าฮ่าม อำเภอเชียงแสน”

นอกจากนี้ ตำนานเมืองแจ้ห่ม³ ก็เป็นอีกตำนานหนึ่งที่อธิบายถึงความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมืองที่สำคัญตามตำนานเล่าว่า

“มียักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า อาฬาริ อาศัยอยู่ที่ดอยอ้อโขคีรี มีใจหยาบช้า ชอบจับมนุษย์และสัตว์กินเป็นอาหารอยู่เสมอ ต่อมาพระพุทธองค์ได้เสด็จมาโปรด สั่งสอนยักษ์อาฬาริ จนมีดวงจิตสงบพระพุทธองค์พยากรณ์ไว้ว่าต่อไปที่นี่จะกลายเป็น เมืองที่มีชื่อว่า แจ้ห่ม บริเวณ ดอยอ้อโขคีรี มีหนองน้ำใหญ่เล่ากันว่า หนองน้ำนี้เกิดขึ้นเพราะมีผู้ไปพบ “ไข” ประหลาดฟองหนึ่งอยู่ ณ ริมหนองน้ำใหญ่ใกล้บริเวณนั้นมีลักษณะใหญ่โตผิดจากไขอื่น ๆ บรรดาที่เคยได้พบเห็นมา เมื่อต่างได้พิจารณากันอย่างถี่ยิบแล้วคนทั้งหลายก็ลงความเห็นว่า เป็น “ไขเงือกวิเศษ” และคิดว่าถ้าหากผู้ใดได้รับประทานไขวิเศษนี้แล้ว จะต้องเป็นผู้มีโชคดีมีความสุขความเจริญ ด้วยประการทั้งปวง จึงนำไขวิเศษนั้นมาสู่เรือน และได้จัดการทอดไขนั้นทันที พลันอัศจรรย์ก็เกิดขึ้น เพราะปรากฏว่าไขที่ทอดนั้นได้ฟูขึ้นมากอย่างประหลาดจนเต็มภาชนะ แม้จะได้ตวงออกใส่ภาชนะอื่นที่มีขนาดใหญ่เท่าใด ไขก็ยังคงฟูขึ้นจนเต็มล้นอยู่นั่นเอง เมื่อเป็นดังนั้นจึงได้ตักแบ่งออกแจกจ่ายแบ่งปันกันรับประทานทั่วทั้งเมือง แต่ยังมีหญิงม่ายคนหนึ่งเป็นที่รังเกียจของคนทั้งหลาย เขาจึงให้ไขทอดที่เหลือเดนจากผู้อื่นแก่หญิงนั้น จะเป็นด้วยเหตุอันใดไม่ปรากฏ หญิงม่ายไม่รับประทานไขที่เหลือเดนนั้นและได้เททิ้งเสีย ชาวเมืองที่กินไขเงือกทอด จึงเกิดวิฤตการณ์ร้าย ทำให้เกิดลมพายุพัดบ้านเมืองถล่ม เป็นหนองน้ำใหญ่อยู่หน้าวัดอ้อโขคีรีชัยมีคนที่รอดมาได้ คือ หญิงม่ายผู้หนึ่ง ซึ่งไม่ได้กินไขเงือกทอดนั่นเอง”

³ สืบค้นออนไลน์ เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2562 <https://www.facebook.com/notes/somkuan-sittisukapong/%E0%B8%95%E0%B8%B3%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B9%81%E0%B8%88%E0%B9%89%E0%B8%AB%E0%B9%88%E0%B8%A1/382826191844636/>

บริเวณที่เมืองแจ้ห่มถล่มลงนั้น ได้แก่ บริเวณอันกว้างขวางที่ชาวบ้าน รู้จักและเรียกกันในขณะที่ว่า “หนองเงือก” (ที่ได้ไข่เงือก) หนองใหม่, หนองคุหลวง, หนองบัว และบึงหล่ม (บึงหล่ม) นั่นเอง บริเวณอันกว้างใหญ่เหล่านี้ในปัจจุบันบางแห่งก็ตื้นเขินขึ้นมา ชาวบ้านใช้เป็นที่ทำนาได้บ้างแล้ว บ้างก็ยังคงเป็นหล่มอยู่ โดยเฉพาะบึงหล่มในส่วนที่เป็นใจกลางนั้น ยังปรากฏว่าเป็นหล่มลึกอยู่มาก มีผู้พบหลุมรูใหญ่ ๆ เอาไม้ไผ่ลำยาว ๆ ทั้งลำหย่อนลงไปจนมิดก็ยังไม่ถึงก้น บึงนี้อยู่ตรงหน้าวัดอักษะชัยคีรี

จากการศึกษาภูมิปัญญาในการอธิบายที่มาของชื่อบ้านนามเมืองผ่านตัวตำนานดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ทางภาษาที่บรรพบุรุษได้ส่งสารผ่านการอธิบายด้วยตำนาน สะท้อนให้เห็นชีวิตและวัฒนธรรมของคนในสังคมในการประกอบสร้างความหมายได้อย่างน่าสนใจ ตำนานเมืองลุ่มที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างตำนานกับชื่อบ้านนามเมือง ด้วยกลวิธีและเนื้อหาของเรื่องเล่าผ่านตำนานสถานที่ ซึ่งการอธิบายที่มาของสถานที่ล้วนแสดงให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ส่งสารความรู้ผ่านการอธิบายด้วยการเล่าเรื่อง ที่มีการประกอบสร้างความหมาย อาจกล่าวได้ว่า ตำนานอาจไม่ใช่เรื่องเล่าประโลมโลก แต่ตำนานเป็นตัวแทนแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของคนในท้องถิ่นนั่นเอง

ตำนานเมืองลุ่ม: การสื่อความหมายด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แนวคิดด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถือว่ามีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการให้ความรู้ ความคิด และความรู้สึกต่อมนุษย์ทั้งหลาย จากการศึกษาตำนานเมืองลุ่ม ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่า ตำนานได้อธิบายการเกิดของหนองน้ำขนาดใหญ่ ชื่อบ้านนามเมือง โดยมีการสื่อความหมายที่คล้ายกัน กล่าวคือ การลุ่มสลายของเมือง และเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ปลาไหลเผือก ไข่เงือกวิเศษ และเกาะแม่มาย

จากการสำรวจข้อมูลตำนานเมืองลุ่มในเบื้องต้น ผู้เขียนเห็นว่า เนื้อหาในตำนานสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ ซึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวนั้นจะเป็นผู้ลงโทษเมื่อมนุษย์ประพฤติไม่เหมาะสม และทำผิดต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ธรรมชาติจึงลงโทษด้วยการบันดาลให้เกิดน้ำท่วม ถือเป็นปรากฏการณ์ทางความคิดของมนุษย์ที่มีต่อภัยธรรมชาติ โดยการอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยวิธีการนำเอาสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาประกอบให้เป็นเหตุเป็นผลกัน ดังจะเห็นจาก **ตำนานสุวรรณโคมคำ** หรือ **พื้นเมืองเชียงแสน** ก็เกิดจากการที่มนุษย์ไปกินปลาไหลเผือก ซึ่งทำให้พญานาคไม่พอใจจึงแสดงอิทธิฤทธิ์โดยทำให้เมืองลุ่ม หรือ **ตำนานหนองหลวง** กล่าวถึงสาเหตุของเมืองลุ่ม ว่ามีสาเหตุมาจากอาถรรพ์ที่ชาวเมืองฆ่าและพากันกินปลาไหลเผือก ในสมัยพระเจ้าไชยชนะ เป็นผู้ครองนครโยนกไชยบุรี เมื่อศักราช 370 ทำให้เมืองยุบตัวกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ใน **ตำนานเวียงหนอง** หรือ **เมืองหนอง** กล่าวถึงสาเหตุการลุ่มสลายของเมืองไว้ว่า วันหนึ่งชาวบ้านออกไปหาปลาได้พบปลาไหลเผือกขนาดใหญ่มากตัวหนึ่ง พวกเขาจึงฆ่ามันเสียแล้วช่วยกันลากมันกลับจากนั้นชาวบ้านจึงช่วยกันฆ่าและจากนั้นจึงแจกจ่ายเนื้อปลาไหลเผือกไปกินกันทั่วเมือง อนึ่ง **ตำนานหนองสะเลียม** ที่กล่าวถึงสาเหตุของการลุ่มของหมู่บ้านและวัดเกิดจากที่ชาวบ้าน และพระภิกษุทั้งสามเณรได้บริโภคปลาไหลเผือกตัวมหึมา จึงต้องประสบกับความหายนะ คือบ้านเรือนลุ่มอยู่ใต้แม่น้ำทั้งหมด อีกทั้ง **ตำนานเมืองแจ้ห่ม** ที่กล่าวถึงสาเหตุของการลุ่มของหมู่บ้านว่า มีผู้ไปพบ “ไข่” ประหลาดฟองหนึ่งอยู่ “ไข่เงือกวิเศษ” และคิดว่าถ้าหากผู้ใดได้รับประทานไข่พิเศษนี้แล้ว จะต้องเป็นผู้มีโชคดีมีความสุขความเจริญ ด้วยประการทั้งปวง จึงนำไข่พิเศษนั้นมาสุ่เรือน และได้จัดการทอดไข่นั้นแบ่งออกแจกจ่ายแบ่งปันกันรับประทานทั่วทั้งเมือง ชาวเมืองที่กินไข่เงือกทอดจึงเกิดวิฤตการณ์ร้าย ทำให้เกิดลมพายุพัดบ้านเมืองถล่ม จนเกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า “ตำนานมีบทบาทในการบันทึกร่องรอยความขัดแย้งทางความเชื่อทางศาสนาและร่องรอยความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ โดยการบันทึกทัศนคติ ของบรรพชนไทย-ไท แต่ครั้งอดีตกาลส่งผ่านมายังชนรุ่นหลังได้รับทราบมากกว่าที่จะเป็นการบันทึกข้อเท็จจริงโดยตรง ตำนานปรัมปราจึงเป็นการสื่อ “สาร” ผ่านระบบสัญลักษณ์และมีความลึกซึ้งซับซ้อนผ่านระบบความคิดความเชื่อ” (ปรมินท์ จารูวร,

2549: 394) จากตำนานเมืองลุ่มดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นอิทธิฤทธิ์ของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยการทำร้ายธรรมชาติ โดยมีชื่อของมนุษย์ “สัตว์สี่เผือก” และ “ไขเงือกพิเศษ” ที่เป็นชนวนเหตุก่อให้เกิดการล่มสลายของเมืองในครั้งนี้ เป็นผลมาจากการที่มนุษย์ทำร้ายธรรมชาติก่อน “สัตว์สี่เผือก” คือ ปลาไหลเผือก และ “ไขเงือกพิเศษ” ในที่นี้อาจเปรียบได้กับการเป็นตัวแทนของความเป็นธรรมชาติ การทำร้ายสัตว์สี่เผือก จึงเป็นการทำร้ายธรรมชาติด้วยกระบวนการที่นี้จึงเป็นภาษาของตำนานที่แสดงให้เห็นถึงการที่มนุษย์ขัดแย้งกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ทำให้อำนาจเหนือธรรมชาติไม่พอใจ อำนาจเหนือธรรมชาติก็จะลงโทษมนุษย์ สอดคล้องกับแนวคิดของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539: 116) ที่ว่า “แผ่นดิน แม่น้ำ ต้นไม้ และข้าว” ถือเป็นธรรมชาติแวดล้อมชุมชนที่มีความสำคัญมากที่สุดในโลกทัศน์ของชาวบ้าน เป็นธรรมชาติที่ “มีชีวิต” อีกทั้งยังมีฐานะอยู่เหนือมนุษย์ การทำผิดแบบแผนย่อมก่อให้เกิดผลอันร้ายแรงขึ้นทั้งต่อตนเอง และ หมู่บ้าน การล่มสลายของเมือง ใน ตำนานเมืองลุ่ม จึงเกิดจากการกระทำของมนุษย์ที่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

ดังนั้น ตำนานเมืองลุ่ม จึงเป็นบทสะท้อนที่แสดงให้เห็นว่า หลังจากที่มีมนุษย์พยายามต่อสู้กับธรรมชาติ มนุษย์ก็คิดว่าตนเองคือผู้ที่อยู่เหนือธรรมชาติ ตนเองคือผู้ที่สามารถควบคุมธรรมชาติได้ทุกประการ ท้ายที่สุดมนุษย์ก็ต้องพบกับความพ่ายแพ้ เมื่อความพยายามทั้งหมดไม่สามารถที่จะนำพาไปสู่ชัยชนะได้ มนุษย์ต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ให้กับธรรมชาตินั่นเอง ธรรมชาติต่างหากที่อยู่เหนือมนุษย์ เมื่อมนุษย์ต้องการครอบครองธรรมชาติ ธรรมชาติก็จะสั่งสอนให้มนุษย์รู้ว่าการทำลายธรรมชาติหรือระบบนิเวศจะเกิดอะไรขึ้นกับเผ่าพันธุ์มนุษย์ในที่สุด

บทสรุป

การศึกษาภูมิปัญญาในการอธิบายที่มาของสถานที่ ชื่อบ้านนามเมือง กับการสื่อความหมายด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในวรรณกรรมตำนานเมืองลุ่ม ถือเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมที่สำคัญ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่ใช้ตำนานอธิบายที่มาของสถานที่ ชื่อบ้านนามเมือง สถานที่สำคัญที่สอดคล้องกับตำนาน และยังคงปรากฏร่องรอยมาจนถึงปัจจุบัน ตลอดจน แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในอดีตในด้านการใช้ภาษาในการสร้างสรรค์วรรณกรรมเพื่อให้วรรณกรรมบันทึกสังคมและบอกเล่าเรื่องราวในอดีตนั่นเอง ตำนานเมืองลุ่ม จึงเป็นสารส่งมาให้เรารู้จักรัก ห่วงแหน และปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- จำเริญ ฐานันดร. 2558. ตำนานหนองหลวง ตำบลเวียงชัย อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ. ม.ป.ท.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. 2554. วรรณคดีสี่เขี้ยว: กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ อินทนิล.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. 2550. กาลครั้งหนึ่ง: ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรมินทร์ จารุวรรณ. 2549. ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2539. ภูมิปัญญาในเวศวิทยาชนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร. กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
- มานิตย์ โศกค้อ. 2556. ตำนานประจำถิ่นเมืองอุบลราชธานี: ภูมิปัญญาทางภาษากับการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม. ในการประชุมวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ครั้งที่ 2. จังหวัดอุบลราชธานี.
- มานิตย์ โศกค้อ. (2560). ภาพตัวแทนความศักดิ์สิทธิ์และความหมายทางวัฒนธรรมในตำนานประจำถิ่นอีสาน. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ศิริพร ณ กลาง. 2552. **ทฤษฎีจิตวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สร้อยดี อ่องสกุล. 2544. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ. 2542. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

อนันต์ ลากุล. 2560. **ตำนานเมืองลุ่มในภาคอีสาน: ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรม ความเชื่อกับท้องถิ่น**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ออนไลน์

[https://www.facebook.com/notes/somkuan-sittisukapong/%E0%B8%95%E0%B8%B3%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B9%81%E0%B8%88%E0%B9%89%E0%B8%AB%E0%B9%88%E0%B8%A1/382826191844636/_สื่อบันออนไลน์](https://www.facebook.com/notes/somkuan-sittisukapong/%E0%B8%95%E0%B8%B3%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B9%81%E0%B8%88%E0%B9%89%E0%B8%AB%E0%B9%88%E0%B8%A1/382826191844636/_สื่อบันออนไลน์%20เมื่อวันที่%2029%20มิถุนายน%202562) เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2562